

Het seculiere experiment

MAARTEN COLETTE^a

BOUTELLIER, H. (2019). *Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden* (tweede, herziene druk). Den Haag: Boom.

Panopticon, 41 (3), 362-364
© 2020 Maklu | ISSN 0771-1409 | Mei 2020

^a Assistent, Vakgroep Interdisciplinaire Studies van het Recht, Vrije Universiteit Brussel (corresp.: maarten.colette@vub.be)

Als een wacht Andy Dufresne in *The Shawshank Redemption* (1994) in de gevangenis binnenloodst geeft de directeur deze nieuwbakken gedetineerde te kennen dat er één maatgevende regel is: geen godslastering. Het scenario van de film ontspint zich tegen de grimmige achtergrond van het Amerikaanse gevangeniswezen in 1947 en Dufresne en zijn kornuiten behoren zich naar twee voorschriften te gedragen: discipline en de Bijbel. De instrumentele functie van religie is nog springlevend en een gevangenisleven zonder God acht men uit den boze.

Tegen deze achtergrond schrijft de Amsterdamse socioloog Hans BOUTELLIER zijn meest recente spruit, *Het seculiere experiment* (tweede, herziene druk). Zo tekent BOUTELLIER onder het voorwoord op dat hij zich aangetrokken voelt tot wat zijn vader hem aan het einde van de jaren zestig toevertrouwt (“*Als er niemand meer in God gelooft, dan wordt het een zootje, jongen*”) en dat zijn ontboezemingen begrepen moeten worden in het licht van de vraag of het leven anno 2020, onder ontkerkelijkte condities, een andere moraliteit oplevert – en zo ja, welke functievoerschuivingen het seculiere experiment op het vlak van het strafrecht instigeert.

BOUTELLIER tracht die functievoerschuiving te doorgronden tegen de achtergrond van wat het betekent om ‘gelovig’ te zijn. Dat men in de westerse wereld thans onder seculiere condities leeft, wil niet zeggen dat er in brede zin niet meer geloofd wordt. BOUTELLIER haakt in dit verband zijn karretje aan bij de omschrijving die Charles Taylor in *A Secular Age* (2007) van het geloof instigeert: het gaat om een ‘vervuld zijn’, een gevoel dat je overkomt wanneer je mooie muziek hoort of opgaat in de natuur. De hang naar transcendentie (geloven in iets wat de mens ‘te boven’ gaat) dan wel immanentie (geloven in jezelf) is voor BOUTELLIER een vaststaand feit. Immers, niet alles wat mensen ondernemen kan aan instrumentele, utilitaire beweegredenen toegeschreven worden.¹

¹ Vanuit die optiek is het startpunt van BOUTELLIER niet enkel verwant aan de genoemde studie van Taylor; evenzo is BOUTELLIER schatplichtig aan het idee van een ‘*sentiment religieux*’ dat Benjamin Constant in *De la religion* (1824) formuleert als antwoord op het utilitarisme dat het werk van Jeremy Bentham oproept. *De la religion* is een belangrijk werk dat BOUTELLIER schielijk over het hoofd ziet.

Het seculiere experiment wijst deze ‘religieuze warboel’ niet af, maar kan er evenmin vrede mee hebben. Dit leidt vandaag de dag in dichtbevolkte steden met een grote diversiteit tot de situatie dat religie tegelijk sympathie en walging oproept, maar toch vooral verwarring genereert. Enerzijds houdt de seculariseringsthese (de geleidelijke ‘onttovering’ van de wereld) de westerse achterban de voorbije zestig jaar in spanning, anderzijds blijkt dat religie op allerlei plaatsen in de wereld gewoon zijn gangetje gaat. In de westerse wereld is de tolerantie voor gelovigheid zeer groot, stelt BOUTELLIER vast.

Hij onderzoekt de oorsprong ervan en stelt die niet eenduidig positief voor. Zo gedijt tolerantie bij twijfel (*relativisme*), maar die lijkt momenteel te degenereren tot een vorm van *nihilisme*. We weten niet wat waarheid is, en we willen het eigenlijk ook niet weten. We kunnen goed leven zonder waarheid, zegt BOUTELLIER, al neemt die soms de vorm aan van loutere onbekommerdheid. Zorgwekkend wordt dat wanneer deze trend zich gaat doorzetten in andere domeinen. Wat als de ‘heiligheid’ van de rechtsstaat in twijfel wordt getrokken en steeds opnieuw moet worden bereflecteerd?

Wat de verhouding van secularisering tot criminaliteit betreft, stelt BOUTELLIER vast dat in 1960 het aantal delictaangiftes circa 130.000 per jaar bedraagt. In 2000 waren dat er 1.300.000. Dat komt, gecorrigeerd in functie van de bevolkingsgroei, uit op een zes- tot zevenvoudige strijding. Om die cijfers te verklaren werpt BOUTELLIER lijntjes uit naar de stelling die hij in *Solidariteit en slachtofferschap* (1993) en in *De veiligheidsutopie* (2002) uitwerkt. Daarin stelt hij vast dat het culturele landschap in morele zin versnipperd is; gemeenschappelijke hulpbronnen van moraliteit (zoals kerk, school en gezin) worden niet langer voetstoots als bron van autoriteit aanvaard. In dit postmoderne klimaat is het ontologische draagvlak geknecht en treedt de individuele beleving almaar meer op de voorgrond. Het slachtoffer wordt een morele scherprechter en het strafrecht is een bolwerk van moraliteit. De aard van deze ontwikkeling wordt door BOUTELLIER ook als ‘vitalistisch’ omschreven: de appreciatie van authenticiteit en zelfexpressie roept een verlangen naar veiligheid en bescherming op waaraan het strafrecht niet kan voldoen.

In het licht van deze ‘vitalistische’ cultuur maakt BOUTELLIER in *Het seculiere experiment* de verwantschap tussen religie en surveillance aannemelijk. Veiligheid is een begrip zonder eindpunt, zo stelt hij vast, aangezien het niet in positieve zin kan gedefinieerd worden. Om die reden worden kernconcepten van het strafrecht – zoals subsidiariteit en proportionaliteit – aan deze veiligheidsobsessie ondergeschikt gemaakt. Uit deze nuchtere analyse blijkt dat het seculiere experiment een angstige samenleving heeft losgemaakt. Mensen laten zich maar al te graag meedrijven op de sussende golven van een digitale voorzienigheid. De datamaatschappij wordt dan ook gemarkeerd door een complete verschraling van het privacy- en autonomiebegrip. Bentham's speerpunt (het panopticon) is nu een *synopticon* geworden: niet langer wordt er vanuit één ooghoek naar iedereen gekeken; inmiddels kijkt zowat iedereen naar elkaar, wat ongetwijfeld correspondeert met het feit dat iedereen zichzelf God waant. Echter, men beseft niet voldoende dat men op deze manier het transparantiedenken voedt. Secularisering, zo stelt BOUTELLIER vast, roept een *securitisering* van de samenleving op: “Religie en surveillance komen in een aantal kenmerken overeen: de veronderstelde invloed en macht van een hogere orde, het idee altijd gezien en gevolgd te worden, de notie dat iedereen (ongeacht zijn of haar status) deel is van een groter geheel, de alomvattendheid van kennis over alle levensdomeinen, de notie van controle én bescherming door een hogere instantie, en het universele karakter van de voorzienigheid. Natuurlijk zijn er verschillen: zo is surveillance man-made. Maar is religie dat uiteindelijk ook niet?” (BOUTELLIER, 2019: 99-100).

De veiligheidsbeleving van burgers wordt gestuurd door de angst voor terrorisme, en religie begrepen als legitimering van radicaal geweld. Populistische partijen gedijen graag en goed bij de circulaire angst voor onveiligheid en andere politici staan al snel in hun hemd als blijkt dat zij geen krachtadig antwoord hebben op de ervaren criminaliteitsbeleving. Zij maken gebruik van het braakliggende potentieel van het verlangen naar geborgenheid en veiligheid onder burgers, wat tot een instrumentele tendens in het overheidsbeleid dreigt te leiden (BOUTELLIER, 2019: 92-94).

BOUTELLIER schetst een soort totaalbeeld waarbij de secularisering onvermijdelijk andere vormen van geborgenheid oproept. Soms staan die op gespannen voet met de centrale noties en ideeën van de democratische rechtsstaat. BOUTELLIER wil tot inzicht komen in de wisselwerking tussen die mechanismen van het bestel en de wijze waarop religie (of andere vormen van 'vervuld zijn') de spoeling voor de werking van dit bestel verdunt.

Het valt op dat *Het seculiere experiment* op dit vlak een quasi-universeel beeld lijkt op te roepen en BOUTELLIERs analyse steun vindt in het recente werk van andere auteurs. Zo onderzoekt Bas HEIJNE in *Mens/onmens* (2020) de morele betekenis van de reacties op de brand in de Parijse Notre-Dame in april 2019 en gaat hij na of de bruikbaarheid van waarheid en rede tegen een grens aanholt. In *21 lessen voor de 21ste eeuw* (2019) maakt ook Yuval Noah HARARI school met correcties op het verengde privacybegrip en op de spanningen die de verhouding tussen vrijheid en technologie oproept. En – misschien uit minder verdachte hoek – zo ook maakt de Nederlandse antropoloog Ton LEMAIRE (2019) in zijn studie van de geschiedenis van het wandelen in een verstedelijkte wereld herhaaldelijk gewag van reisbeschrijvingen die zich op het breukvlak van de religieuze en de esthetische ervaring begeven, en wordt de 'verhevenheid' van de wandeling meer dan eens als een vervangoptie voor de buitenwereldse werkelijkheid gelicht.

De grote zwakte van *Het seculiere experiment* is dat volgens BOUTELLIER nagenoeg iedere waarde in aanmerking komt voor een 'hogere' ervaring of 'vervuld zijn' – seksualiteit, de natie, buurtwerking, *you name it*. Geloof, zo stelt hij, valt immers niet uit een samenleving weg te snijden. BOUTELLIERs kernconcept van een 'emergente God' – "*flitsen van zin, inzicht en vervuld zijn*", zoals bijvoorbeeld "*de rouw rond de slachtoffers van MH17, momenten van verzoening in Zuid-Afrika en Noord-Ierland, of misschien wel een aflevering van Planet Earth*" (BOUTELLIER, 2019: 194) – komt dan wel als coherent voor, maar oogt daarom nog niet bijster intelligent. Niet iedere liberaal-democraat zal zich herkennen in de afstemming van zulke momentane communicatie op een soort van seculiere godsvoorstelling. Ook criminologen of strafrechtstheoretici kunnen er weinig mee aanvangen. Een emergente God kan de oorzaken van levensbeschouwelijk geïnspireerde vormen van geweldpleging niet onder de aandacht brengen en evenmin weerwerk bieden aan de oprijzende kringloop van populistische wonderoplossingen en seculiere veiligheidsbelijdenissen op het vlak van de strafprocedure.

REFERENTIES

HARARI, Y.N. (2019). *21 lessen voor de 21ste eeuw*. Amsterdam: Thomas Rap.

HEIJNE, B. (2020). *Mens/onmens*. Amsterdam: Prometheus.

LEMAIRE, T. (2019). *Met lichte tred. De wereld van de wandelaar*. Amsterdam: Ambo/Anthos.